

CZOPF ÁRON¹

Az erőszak motívuma Carl Schmitt gondolkodásában

The Motive of Violence in the Thought of Carl Schmitt

Absztrakt

Jelen tanulmány célja áttekinteni Carl Schmitt munkásságának erőszakkal kapcsolatos kérdésköreit és motívumait. Noha a szerző egyetlen önálló művet sem szentelt az erőszak kérdésének, megállapítható, hogy a szuverenitással, a kivételes állapottal és a politikai fogalmával kapcsolatos elemzéseiben látens módon megjelenik az erőszak mozzanata, a politikum és az államiság modern szintézisének válsága pedig gondolkodásában előrevetíti az állami erőszak-monopólium megkérdőjeleződését. Bár Schmitt – ahogy bemutatjuk – nem tett érdemi lépést egy önálló erőszakelmélet kidolgozása felé, olyan politikaelmélet alapjait fektette le, amely korunkban hozzájárulhat az erőszakos konfliktusok mélyebb megértéséhez.

Kulcsszavak: politikai erőszak, erőszak-monopólium, decizionizmus, kivételes állapot, diktatúra, szuverenitás, támadóháború, konstitutív hatalom, Carl Schmitt, polgárháború, Thomas Hobbes, Donoso Cortés, Georges Sorel

Abstract:

This paper aims to explore the themes and motifs surrounding violence within Carl Schmitt's work. Although Schmitt has not explicitly focused on violence in any single publication, it is evident that the issue is implicitly woven into his analyses of sovereignty, exceptionalism, and the concept of the political. Furthermore, the crisis of the modern synthesis between the political and the state hints at a challenge to the state's monopoly on violence. While Schmitt did not develop a formal theory of violence, his political theory provides valuable insights that can enhance our understanding of contemporary violent conflicts.

Keywords: political violence, monopoly on violence, decisionism, state of exception, dictatorship, sovereignty, war of aggression, constitutive power, Carl Schmitt, civil war, Thomas Hobbes, Donoso Cortés, Georges Sorel

¹ Eszmetörténész.

Carl Schmitt és az erőszak

Carl Schmitt műveinek sokféleségét úgy lehet a legjobban érzékeltetni, ha laza egymásutánban felsorolunk néhány témát, amely magára vonta a szerző figyelmét. Behatóan foglalkozott a bálnavadászattal, a partizán-hadviseléssel, a romantikus szubjektummal, a német közigazgatás működésével, egyes mitikus lények szimbolikájával és hatástörténetével, könyvet írt Shakespeare *Hamlet*jéről, több művében teológiai kérdéseket tárgyalt, jog- és politikaelméleti munkái mellett írt dialógusokat, verset, publicisztikát és természetesen jogi szakvéleményt is. Ezt a sokszínűséget a szerző bibliográfusa Alain de Benoist azzal magyarázza, hogy Schmitt elsősorban esszéista volt, akinek írásai kollázszerűen épültek fel: bármilyen témával foglalkozott éppen, mindig „konkrét politikai helyzetekre adott intellektuális választ” fogalmazta meg.² Ha csupán átlapozzuk Carl Schmitt műveit, anélkül, hogy azok értelmezésébe mélyebben belemennénk, úgy tűnik, mintha a szerzőt nem foglalkoztatta volna az erőszak kérdése. Ez az eddig elmondottak tükrében meglehetősen különös. Ha szerzőnk ennyi műfajban és témában kipróbálta magát, és mint láttuk, a témaválasztásban legkevésbé sem korlátozták diszciplináris keretek, illetve műveiben konkrét politikai szituációkra adott választ, felmerül a kérdés, miért nem foglalkozott kifejezetten a politikai erőszak kérdésével?

Számos erőszakterhes politikai helyzetet élt meg: hogy csak a legnyilvánvalóbb tényekre utaljunk, átélte az első és a második világháborút, kortársa volt Leninnek és Hitlernek. Lehetséges volna, hogy valaki, aki ilyen időket él meg és elméleti írásaiban konkrét politikai helyzetekre is reflektál, ne foglalkozzon az erőszak kérdésével? Ha figyelembe vesszük, milyen gondolkodók hatottak a leginkább Schmitt politikaelméletére, még ennél is valószínűtlenebbnek fog tűnni az ezzel foglalkozó művek hiánya. Két gondolkodó van, akinek hatását Schmitt szinte összes művében felfedezhetjük: az egyik Thomas Hobbes, a másik pedig Juan Donoso Cortés. Bizonyos tekintetben ők alkotják Schmitt gondolkodásának szélső pólusait, hiszen két egészen eltérő hagyomány képviselőiről van szó. Közös vonásuk elsősorban az, hogy érdeklődésük középpontjában a szuverenitás állt, és megkerülhetetlen antropológiai

² Benoist 2003, 49.

jelentőséget tulajdonítottak az erőszaknak. Schmitt mindkettőjük munkásságának önálló kötetet szentelt,³ és hatásuk más műveiben is tetten érhető. Ha ezután felidézzük Schmitt gondolkodásának legfontosabb motívumait – a kivételes állapotot, a barát és ellenség megkülönböztetését vagy a döntés normával szembeni primátusát –, végképp nehéz elképzelnünk, hogy mindennek semmi köze ne legyen az erőszakhoz.

Az eddig elmondottakból kitűnik, hogy Schmittet nem korlátozták a diszciplináris keretek, és előszeretettel nyúlt olyan témákhoz, amelyek finoman szólva is feszegették a jogtudomány határait. Kortársként, jelen időben kellett szembenéznie a 20. század legnagyobb erőszakhulámaival, 1945 után ráadásul ez a szembenézés több évig tartó, kényszerű és dokumentált formát öltött. Az őt érő eszmetörténeti hatások és az őt foglalkoztató elméleti kérdések egyaránt valószínűsítik az erőszak problémája iránti érzékenységet. Ehhez képest műveiben csupán elvétve találunk olyan utalásokat, amelyek kifejezetten az erőszak tényére vonatkoznak.

Schmitt több helyen foglalkozik az erőszak ideológiai igazolásával, ám minden esetben más szerzők gondolatai mentén. A diktatúrával foglalkozó, 1921-es írásában felidézi Lenin és Trockij egy évvel korábbi, a burzsoáziával szembeni erőszakot alátámasztó retorikáját: a burzsoázia egy, a történelem által elítélt osztály, a proletariátusnak tehát joga van az erőszak alkalmazására úgy, ahogyan ez a történelmi fejlődés érdekében célszerűnek tűnik.⁴ A proletárdiktatúra a történelmi fejlődés képzetéből nyeri azt az utópikus impulzust, amely egy normalitástól független, egészen új kezdet megalapozásához szükséges. Az erőszak a történelem ítéletét hajtja végre, s így a legmagasabb rendű legitimitással bír. Az új kezdet elérésében minden erőszakos eszköz megengedett. Schmitt meglehetősen visszafogott, elemző hangvétellel idézi fel mindezt, mégis tudhatjuk, hogy már legkorábbi írásaiban is felsejlik a német filozófiai életben elterjedt történetfilozófiai okfejtések iránti bizalmatlanság és az azzal szembeni gúny.⁵

E diktatúrával foglalkozó szövegében találunk egy másik részt is, ahol Rousseau gondolatai kerülnek az elemzés fókuszába, pontosabban

³ Schmitt 2018, 2009.

⁴ Schmitt 2023a, XVII.

⁵ Lásd: Schmitt 1918.

az a felfogás, amely szerint „a nép, vagyis a kormányzott a kormánnyal szemben, természeténél fogva jó”. Schmitt szerint kifejezetten „ez a tétel teszi Rousseau egész rendszerét forradalmi ideológiává”. Ezzel ugyanis az állampolgári erény fogalmát a politikai harcok kellős közepébe veti, azt feltételezve, hogy „a politikai ellenfél erkölcsileg romlott, rab-szolga, akit ártalmatlanítani kell.” Romlottságában semmiképpen sem tekinthető szabadnak. „Ha kiderül, hogy a többség a korrupció áldozatává vált, az erényes kisebbség az erőszak minden eszközével győzelemre segítheti a vertut. A terror, amelyet gyakorol, még csak nem is nevezhető kényszerítésnek; csupán eszköz arra, hogy a korlátolt egoistát segítse saját igazi akaratának megvalósításában, hogy felébressze benne a citoyent.”⁶ Schmitt általában más gondolkodók erőszakkal kapcsolatos megállapításaira reflektál, amelyeket kritikai megvilágításba helyez, anélkül hogy terjedelmes kommentárokat fűzne hozzájuk. Megelégszik azzal, hogy ezekkel a részekkel illusztrálja a politikai döntés problémáját, illetve a barát-ellenség megkülönböztetésének intenzitását a forradalmi vagy polgárháborús helyzetben.

Schmitt a parlamentarizmus kritikája kapcsán is ilyen összefüggésben tér ki az erőszak kérdésére. *A mai parlamentarizmus szellemtörténeti helyzete* című könyvében célja kizárólag az, hogy felmérje a parlamentarizmus állapotát és a politikai gondolkodás ezzel összefüggő tendenciáit. Művében szerepel a következő fejezetcím, amely kifejezetten az erőszak témáját pendíti meg: „Az erőszak közvetlen alkalmazásának irracionalista elméletei”. Schmitt felfigyelt arra, hogy a parlamentarizmus eltávolodott saját forradalmi gyökereitől: az erőszakos kezdettől eljutott a normalitás és a konszolidáció állapotába. A forradalmi potenciált hiába is keresnénk a parlamentarizmusban vagy az értelem szuverenitását valló 19. századi liberálisoknál. A leginkább figyelemreméltó fejlemény az irracionalizmus és a forradalmi szindikalizmus összekapcsolódása, így Schmitt elemzésének középpontjában magától értetődően Georges Sorel gondolkodása áll.

A forradalmi tömeg Sorel elmélete szerint nem Rousseau erkölcsi érvkésztetét és nem is a politikai racionalizmus elméleti eszközeit veszi igénybe. A proletárerőszak nem a történelem ítéletét hajtja végre egy történetfilozófiailag megalapozott szükségszerűség jegyében, hanem

⁶ Schmitt 2023a, 121.

a tömeg „közvetlen intuícióval teremti meg azt a mitikus képet, amely előre hajtja energiáját, és amely egyszerre ad erőt a mártíromsághoz és bátorságot az erőszak alkalmazásához.”⁷ Schmitt hangsúlyozza Sorel elméletének következetes irracionizmusát, amely nem engedi, hogy a forradalmi mítosz az élet közvetlen valóságától elszakadva intellektualizmusba csapjon át. Mint írja: „A mítosz nem utópia.”⁸ A racionalista utópiákkal éles ellentétben Sorel az erőszakot a maga közvetlenségében szemléli. Nála „a teremtő proletárerőszak veszi át a burzsoá állam mechanikus, központosított hatalmának helyét, és a »kényszerszert« (*force*) felváltja az »erőszak« (*violence*).”⁹

Schmitt az erőszak témáját nem elemzi részletesen. Mint láthattuk, ezt a kérdést jellemzően valamilyen más téma, például a diktatúra vagy a parlamentarizmus válsága kapcsán hozza szóba, minden esetben azért, hogy a forradalmi elméletek elemzését nyújtsa. Legtöbb művében említésre sem kerül az erőszak (*Gewalt*) fogalma, vagy ha igen, nem az erőszak, hanem a hatalom értelmében.¹⁰ Az általunk idézett példák abban kivételesek, hogy szerzőnk e szöveghelyeken más gondolkodók kifejezetten az erőszakkal kapcsolatos nézeteit foglalja össze. Inkább kritikusan viszonyul az erőszak igazolásához, de ezzel kapcsolatban nem fogalmaz meg általános erkölcsi ítéletet, az erőszakot nem önmagában elemzi, hanem az ellenségesség vagy a döntés vonatkozásában, és a legkisebb lépést sem teszi meg egy önálló erőszakelmélet irányába. Ennek ellenére, mint látni fogjuk, az erőszak mozzanata áttételesen fontos szerepet játszik Schmitt gondolkodásában.

⁷ Schmitt 2017, 80.

⁸ Uo. 84.

⁹ Uo. 85.

¹⁰ A német nyelv *Macht* és *Gewalt* szava egyaránt kifejezi a hatalom cselekvő és aktív természetét, a jogi és politikai gondolkodás viszont előszeretettel él a *Gewalt* kifejezéssel, amelyben az erőszak és a hatalmi fensőbbiség jelentései egybeesnek. A *Gewalt* széles jelentéstartományát jelzi, hogy például a *Wortgewalt* nem verbális erőszakot jelent, hanem ékesszólást, a szavak fölötti rendelkezés képességét.

Kohlhaas Mihály – jog és politika határán

Csak néhány utalás áll rendelkezésünkre azt illetően, hogy Schmitt milyen szempontok alapján ítélte meg az erőszak *politikai*, illetve *nem-politikai* jellegét. A leginkább figyelemreméltó megjegyzést erről *A partizán elmélete* című könyvben találjuk, ahol Schmitt jelen vizsgálódásunk szempontjából előnyös módon az erőszak és az önkény egy kiemelkedően szemléletes és közismert példáját kommentálja. A szóban forgó eset Heinrich von Kleist elbeszéléséből, a *Kohlhaas Mihály* című regényből származik, Schmitt tehát arról mond ítéletet, hogy az elbeszélés hőségének tetteit politikai vagy nem-politikai keretben kell-e értelmeznünk. Idézzük fel most röviden a történet néhány részletét, hogy megfelelően tudjuk értékelni a schmitti kijelentést.

Kleist a jó állampolgár mintaképeként írja le Kohlhaast: tisztességes, békétűrő emberként, aki istenfélő lutheránus és szorgos kereskedő. Éppen egyik erénye hatalmasodott el rajta, hiszen – amint a regényben olvashatjuk – végső soron a „jogérzék” (*Rechtsgefühl*) tette rablóvá és gyilkossá. A történet szerint Kohlhaas ménesét Szászországban, a tronkai vár alatt mondvacsínált indokkal feltartóztatják, két lovát zálogba veszik, majd csak elgyötört és kiéhezett állapotban adják vissza. A hőst nem a kár mértéke bántja, hanem a vele szemben történt jogtalanság, ezért jogi elégtételt kíván venni. Panasza azonban eredménytelen – ma minden bizonnyal úgy mondanánk, hogy elvész a korrupt igazságszolgáltatás útvesztőiben. Kohlhaas békétűrő és becsületes ember lévén minden lehetőséget megragad, hogy legális keretek között járhasson el, de csak további veszteség és megaláztatás vár rá. Így végül igazságérzete átcsap önbíráskodásba: egy felfegyverzett csapat élén megrohanja a tronkai várat és véres bosszút áll az őt ért sérelemért. Mivel a vár ura elmenekül a vérontás elől, Kohlhaas magánháborúja tovább folytatódik és egyre nagyobb mértéket ölt.

Ezután a történetben világosan nyomon követhető, ahogyan Kohlhaas kiemelkedik a jogrendből – vagy ahogy ő fogalmaz, kitaszítottá válik – és egyre inkább úgy viselkedik, mint egy szuverén hatalom. Saját viszályát a tronkai vár urával egyre szélesebb értelmezési keretbe helyezi és másokat is olyan döntésre kényszerít, amely magában hordozza a barát és ellenség közötti megkülönböztetést. Az első ilyen eset az, amikor Kohlhaas „megszövegezett egy úgynevezett »kohlhaasi pa-

rancsot«, amelyben fölszólította az országot, hogy Vencel tronkai várúrfinak, akivel ő jogos háborúságban áll, semmiféle támogatást ne nyújtson”.¹¹ Amikor Wittenberg városával kerül szembe: „egy második parancsot szövegezett, amelyben röviden elmondta a történeteket, és »minden jó keresztényt«, mint magát kifejezte, »foglaló és más hadi előnyök ígérete mellett« felszólított, »tegye magáévá ügyét a tronkai várúrfi ellen, aki minden keresztények közös ellensége«. Egy másik parancsban, amely rögtön ez után jelent meg, »birodalomtól és világtól független, egyes-egyedül az Istennek alávetett úrnak« nevezte magát; ez a beteges és idétlen képzelődés azonban mégis csapatostul csalta hozzá, pénze csengésével és a zsákmány reményében, a csöcseléket”.¹² Később, immár számottevő hadcsapat élén állva „Mihály arkangyal helytartójának” nevezte magát, és parancsát egy szuverén hatalom hangján fejezte be: „Kiadatott ideiglenes világuralmunk székhelyén, Lützen székvarában.”¹³ Világosan látszik tehát, ahogy a konfliktus egyre általánosabb jelentőségre tesz szert. Ez a változás a legkevésbé sem csak Kohlhaas fejében történik, hanem a politikai valóságban is végbemegy.

Az eredetileg két ló miatt indult konfliktus mintha jellegében is megváltozna, már jobban hasonlít háborúra, mint egyszerű jogvitára vagy pusztá viszályra. Amikor a szász választófejedelem kikéri a tanácsát, Keresztély meissen herceg a következőképpen értékeli Kohlhaas helyzetét: „Ezzel az emberrel kapcsolatban az államrend annyira felzavarodott, hogy valamely, a jogtudományból kölcsönzött alaptétel útján aligha igazítható helyre.”¹⁴ Azt javasolja, semmiképpen se adjanak szabad utat Kohlhaasnak, hogy a bíróság előtt rendezhesse ügyét, hanem egyszerűen csapjanak le rá katonai erővel. Maga Luther jár közben a szász választófejedelemnél, hogy elősegítse Kohlhaas visszailleszkedését az „emberi rendbe” (jogrend, normalitás). Levelében azt javasolja, hogy a lócsiszárt ne egyszerű alattvalóként kezeljék, hanem bánjanak vele úgy, mintha egy szuverén, idegen hatalom lenne. Mint írja,

¹¹ Kleist 1975, 33.

¹² Uo. 35.

¹³ Uo. 41.

¹⁴ Uo. 52.

„ebben a rendkívüli esetben mellőzni kell azt a megfontolást, vajon helyes-e tárgyalásba bocsátkozni egy állampolgárral, aki fegyvert ragadott, s hogy ez az ember, az ellene folytatott eljárás révén, bizonyos mértékig szemmel láthatóan valóban kívül helyeztetett az állami köteléken; egyszóval, hogy kijussanak a kátyúból, bánjanak Kohlhaasszal inkább úgy, mint idegen hatalommal, amely betört az országba, aminthogy külföldi lévén, némiképp inkább annak számít, semmint lázadónak, aki a trón ellen támad.”¹⁵

A Kohlhaas ügyében tartott tanácskozáson a fenti javaslattal szemben elhangzik az a hatásos ellenérv, amely napjaink aszimmetrikus konfliktusaiban is rendre előkerül, mikor az állami hadviselő fél elzárkózik attól, hogy terroristákkal vagy felkelőkkel folytasson tárgyalásokat. Az ügy egyik közelebbi érintettje arra hívta fel a fejedelmek figyelmét, „milyen fény övezné Kohlhaas átkozott fejét, ha úgy tárgyalnának vele, mint törvényes háborús hatalommal”.¹⁶ A történetnek ezen a pontján fogalmazódik meg a dilemma, hogy politikai elismerésben kell-e részesíteni az ellenséget, vagy inkább bűnözőként kell kezelni és ennek megfelelően kell eljárni vele szemben. Politikai vagy jogi keretben értelmezendők Kohlhaas erőszakcselekményei? Más szóval: a tartományuraknak el kell-e ismerniük a lázadó Kohlhaas politikai „párbajképességét” illetve azt, hogy az általa végrehajtott erőszak révén kívül áll a jogrenden, vagy inkább úgy kell-e tekinteni rá, mint egyszerű állampolgárra és bűnözőre? Schmitt szemében is ez a dilemma határozza meg Kohlhaas jelentőségét. Politikai erőszakról és politikai viszályról van itt szó, amely megköveteli az ellenség affirmatív elismerését, vagy továbbra is jogvitáról, amelyet bírói döntéssel vagy rendfenntartó intézkedéssel (jogfenntartó erőszakkal) megnyugtatóan le lehet zárni?

A Kleist-regény elméleti szempontból talán legfontosabb jelenetében Kohlhaas felkeresi Luthert, hogy meggyőzze őt küzdelmének jogosságáról és hogy az ügy rendezése érdekében a közbenjárását kérje. Párbeszédük megvilágítja a lócsiszár legalitáshoz és jogrendhez fűződő viszonyát: felfogása szerint jelenleg kívül áll a jogrenden, ugyanakkor egyetlen törekvése, hogy visszakерüljön, és jogi keretek között szerez-

¹⁵ Uo. 50.

¹⁶ Uo. 51.

hessen elégtételt az őt ért sérelmekért. Luther szerint látogatója egyszerű gonosztevő, Kohlhaas azonban azzal érvel, hogy ő a normalitás és a jogrend kitaszítottja, akit a főhatalom birtokosa nem részesített törvényes védelemben, így a védelmet és az ítélkezést a saját kezébe kellett vennie:

„A háború, amelyet én az emberi közösséggel vívok, egyszerűen gonosztett, ha, mint bizonyítod, nem voltam kitaszítva ebből a közösségből!

– Kitaszítva! – kiáltott Luther, és rátekintett. – Micsoda őrzőgő gondolatok szálltak meg téged? Ki taszított volna ki annak az államnak a közösségéből, amelyben éltél? Igen, igen, az államok fennállása óta hol van rá példa, hogy valaki, bárki legyen is az, az államból kitaszítottatott volna?

– Kitaszítottnak – válaszolta Kohlhaas kezét összeszorítva –, kitaszítottnak nevezem azt, akitől megtagadják a törvényes védelmet! Mert szükségem van erre a védelemre, hogy békés foglalkozásom fejlődhessék, sőt éppen e védelemért menekülök a közösségbe minden szerzeménnyel, s aki ezt megvonja tőlem, az kitaszít engem a sivatag vadjai közé, s tagadhatod-e, hogy ez az ember a husángot adja a kezembe, mely majd megvédelmez.”¹⁷

A történetnek ezen a pontján Kohlhaas kényszeredetten úgy viselkedik, mint önálló hatalom, mert az állami és jogi kereteken kívül találja magát. A vele szemben álló tartományuraknak is komoly fejtörést okoz ez a helyzet, s mint láttuk, azon tanakodnak, tárgyaljanak-e úgy Kohlhaasszal, mint egy idegen hatalom képviselőjével, vagy ne részesítsék ilyen (politikai) elismerésben, s helyette az egész konfliktust helyezték vissza a jog keretei közé. A helyzet ambivalenciáját fokozza, hogy történetünk a középkor és az újkor határán, a 16. század derekán játszódik, tehát anakronizmus lenne megkérdőjelezhetetlen állami erőszak-monopóliumról beszélni. A politikai ellenségként elismerhető szereplők köre szélesebb, hiszen élénken él még a középkori joggyakorlat emléke, amely lehetővé tette a békeeskükkal lezárható magánháborúkat, ame-

¹⁷ Uo. 45–46.

lyek a háborúhoz hasonlóan egy „tág körben dúló párviadal” (Carl von Clausewitz) jellegét öltötték.¹⁸

Kohlhaas ügyének megítélését az dönti el, hogy a hős végül is visszailleszkedik a jogrendbe és maga mond le politikai autonómiájáról. Luther közbenjárásával és a szász választófejedelem amnesztiájával élve átadja a hadizsákmányt, visszavásárolja eladott birtokát és hadcsapatának felosztatása után, a tartományúrtól kapott szabadság alapján Drezdába indul, hogy jogi úton szerezhessen magának elégtételt. Kohlhaas kizárólag az őt és egyik szolgáját ért károkat akarja megtéríteni. Ilyenformán az ügy háborús és politikai perspektívája ismét háttérbe kerül, és Kohlhaas tetteit és követeléseit ismét jogi keretben lehet értelmezni. Eléri célját, ugyanis lovait egészséges állapotban visszaadják neki, viszont őt magát a császári közbéke megszegéséért kivégzik. Így áll helyre a közbéke, a rend és a normalitás állapota.

Schmitt *A partizán elmélete* (1963) című művében említi Kohlhaas esetét. Itt *A politikai fogalmában* megfogalmazott gondolatmenet folytatását olvashatjuk, efelől az alcím sem hagy kétséget: „Közbevetett megjegyzés a politikai fogalmához”. Szerzőnk tehát a politikai fogalmát a forradalmi háborúra, a polgárháborúra és a partizánok irreguláris hadviselésére vonatkoztatva gondolja újra. Ez annál is inkább így van, mivel a könyv témája – ahogy Schmitt a bevezetőben írja – „elkerülhetetlenül a barát és ellenség megkülönböztetésének problémájába torkollik”.¹⁹ A partizánháború egyrészt testközelbe hozza az erőszak lehetőségét vagy tényét, s ezáltal a barát és ellenség megkülönböztetése révén visszaadja a politikai döntés eredendő egzisztenciális komolyságát; másrészt rávilágít arra, hogy a politikai és az állami nem szinonim fogalmak. Egy ilyen konfliktusban a pozíciókat és ellentéteket nem intézmények határozzák meg, a barát és ellenség kategóriái nem eleve rögzítettek, hanem a partizánok politikai elkötelezettségétől és szövetségi rendszerétől függnek. Ez a vizsály autopoetikus és politikai jellegét mutatja meg. Fontos továbbá, hogy a partizán egy politikai konfliktus részese, ugyanakkor kívül áll a jogrenden:

¹⁸ Brunner 1990.

¹⁹ Schmitt 2002, 105.

„A jogtalanná tett az ellenségességben keresi jogait. Az ellenségességben találja meg az ügy értelmét és a jog értelmét, ha a védelem és engedelmesség háza, amelyben eddig lakott, összeomlik, vagy ha szétszakadozik a legalitás normáinak szövevénye, amelytől eddig elvárhatta a jogot és a jogvédelmet. Ekkor persze véget ér a konvencionális játék.”²⁰

Ez alapján csaknem minden tekintetben ráismerünk Kohlhaas Mihály esetére. Ő is azért lép ki a legalitás keretei közül, és kezd magánháborúba, mert a jog értelmét hiába keresi már a jogban. Számára úgy tűnt, már csak a fegyveres harc, a párthívek toborzása és a konfliktus kiszélesítése jelenthet megoldást. Úgy látta, a többség nem biztosított számára védelmet, ha pedig egy hatalom nem képes védelmet nyújtani, parancsainak kötelező érvénye is megkérdőjeleződik (*protego ergo obliquo*). Így amikor Kohlhaas önbíráskodása belháborút eredményezett, Keresztély meissen herceg éles szemmel állapította meg, hogy a probléma „a jogtudományból kölcsönzött alaptétel útján aligha igazítható helyre”. A tanácskozás során okkal merült fel, hogy a tartományurak kénytelenek lesznek a viszályt politikai konfliktusként elismerni, és úgy kezelni Kohlhaas ügyét, mintha egy idegen háborús hatalommal állnának szemben, amely szuverenitással bír. Maga Kohlhaas is jó ideig következetesen azon volt, hogy kiszélesítse, társadalmasítsa jogvitáját és hadparancsaival elég élethűen játszotta a szuverenitásra törő lázadó szerepét. Előbb az őt megkárosító tronkai vádurat nevezte „minden keresztények közös ellenségének”, majd saját szuverenitását deklarálta, mikor „birodalomtól és világtól független, egyes-egyedül az Istennek alávetett úrként” lépett fel.

Mindennek ellenére Schmitt ezt a belháborúvá növekvő önbíráskodást, erőszakot és pártütést a szó általa használt sajátos értelmében nem tekinti *politikai* konfliktusnak. Szerinte pusztán attól, hogy Kohlhaas a jogrend katasztrofálta lett, még nem vált partizánná.

„Kohlhaas Mihály, akit a jogérzék rablóvá és gyilkossá tett, azért nem volt partizán, mert nem vált politikaivá, és mert kizárólag saját megsértett magánjogáért harcolt, nem idegen hódítók ellen

²⁰ Uo. 159–160.

vagy valamiféle forradalmi ügyért. Ilyen esetekben az irregularitás nem-politikai természetű [*unpolitisch*], tisztán kriminálissá válik, mert elveszíti a pozitív összefüggést egy valahol létező regularitással.”²¹

Schmitt szerint Kohlhaas harcának irregularitása nem ölt politikai jelleget, a barát és ellenség megkülönböztetését lehetővé tevő konfliktus minden látszat ellenére megmarad a jog keretei között, hiszen, amint lehetősége nyílik rá, Kohlhaas azonnal él a fejedelmi amnesztiával és visszailleszkedik a jogrend keretei közé. Amint megnyílik előtte a jogrend szolgáltatása elégtétel lehetősége, azonnal visszaszolgáltatja a zsákmányt, birtokot vásárol vissza és pert indít. Innentől kezdve minden lépése arról tanúskodik, hogy aláveti magát a törvénynek. Ilyenformán bebizonyosodik, hogy mindvégig a magánjog fanatikusával álltunk szemben. Amikor magát „Mihály arkangyal helytartójának” és „egyes-egyedül az Istennek alávetett úrnak” nevezte, valójában akkor is a két fekete lovára gondolt, melyekkel megkárosították. Nem a lovak értékére, hanem a jogtalanság és a visszaélés tényére. Amit a történet drámai tetőpontján a szuverenitás ismertetőjegyének vélhattünk, az kriminalitásként lepleződik le.

Ez tehát a törvénysértő erőszaknak az a szemléletes és közismert példája, amellyel kapcsolatban Schmitt egyértelmű ítéletet mond. Kohlhaas esetében az erőszak nem politikai, hanem jogi keretben értelmezendő. Az erőszak akkor tesz szert politikai jelentőségre, ha az ellenségesség keretében a szembenálló felek valóban kénytelenek közvetlenül vagy közvetett módon elismerni egymást ellenségként és az erőszak nem szorítható többé pusztán jogi keretek közé. Mint láthattuk, Kohlhaas esetében egészen közel jutottunk ehhez a helyzethez, de harcának irregularitása végül a pusztá kriminalitásra redukálódott.

²¹ Uo.

Erőszak-monopólium vagy döntésmonopólium?

Carl Schmitt nem az államelmélet, hanem a politikaelmélet művelője volt. Tudatosan szakított a politika intézményelvű és államközpontú megközelítésével. Erre történeti és elméleti indokai is voltak. Úgy gondolta, hogy a 19. század utolsó harmadát jellemző liberális konszolidáció kudarcával egy időben súlyos válságba került a politika és az államiság modern szintézise, így legfőbb ideje rámutatni arra, hogy a *politikai* nem azonos és nem tévesztendő össze a modern állammal és annak jogrendjével. Schmitt munkásságának egyik legjelentősebb érdeme, hogy a politikai modernség önnön terhe alatt rogyadozó épületéből kimentette a *politikai* fogalmát, felhívva rá a figyelmet, hogy ez átfogóbb és elemibb jelentéssel rendelkezik, mint az állam fogalma.²² Ebből következően a döntést, a barátságot és ellenségességet, a hatalom és az erőszak tényeit nem az államgépezet jogilag szabályozott funkcióiként értelmezte, hanem politikai megnyilvánulásokként. Ezek a jelenségek és viszonyok nem pusztán az állam vagy a jogrend vonatkozásában érdemelnek figyelmet, hanem önmagukban is.

A schmitti politikaelmélet logikája szerint az erőszakkal kapcsolatban nem azt a kérdést kell feltennünk, hogy az állami vagy nem állami – ez egy meglehetősen elavult és a probléma számos elemét figyelmen kívül hagyó modern megközelítés lenne –, a döntő kérdés, hogy az erőszak sajátos értelemben politikai jelleget ölt-e vagy sem. Mint láttuk, Kohlhaas Mihállyal kapcsolatban is ez bizonyult a döntő kérdésnek. A partizánháború esetében is nyilvánvaló, hogy az erőszak nem tekinthető államinak, nem is ez vele kapcsolatban a legfontosabb megfontolás. A partizán által alkalmazott irreguláris harcmodor nem lenne működőképes politikai elkötelezettség nélkül. A partizán nem egyszerűen törvényt sért, hanem elveszíti a főhatalom oltalmát és kívül kerül a jogrenden, ugyanakkor irregularitása mindig magában hordozza a regularitás csíráját. Szövetségei politikai szövetségek, amelyek a harcot bizonyos mértékben áttételesen legitimizálják, céljai politikai célok, semmiképpen sem egy egyéni jogsérelem jogszerű rendezésére irányul-

²² Schmitt *A politikai fogalmában* arról ír, hogy az államiság négy évszázada tartó korszaka a végéhez ér és omlásnak indult „az államra vonatkoztatott fogalmak egész felépítménye is”. Schmitt 2002, 8. Vö. Czopf 2023, 223–224.

nak. A harc politikai célja a partizán számára teljesen világos, és minden körülmények között ezt tartja szem előtt.²³

A politikai modernség égisze alatt – tehát a politikum és az államiság szintézisének korában – az államhatalom legfőbb törekvése az volt, hogy szabályozott és intézményes keretek közé szorítsa a politikai belviszályokat, háziasítsa a hatalomra és erőszakra törő akaratot és lehetőleg kizárja a forradalom, illetve a polgárháború lehetőségét. A politikai modernség képviselői eredetileg az államhatalom legitimitását is abból vezették le, hogy a segítségével el lehet kerülni a polgárháborút. Ez a legjobban Hobbes nevével fémjelezhető megközelítés azzal a formulával írható le, miszerint minden polgárháború illegitim és minden nemzetközi háború legitim. Ez egyenesen következik a politikum és az államiság modern szintéziséből.

Schmitt *A politikai fogalma* című művében egészen természetesnek veszi, hogy a politikai modernség alapvetése megkérdőjeleződött, sőt immár a múlté. A polgárháborús kockázat kizárására épülő állami legitimitásról, a politikum és az államiság szintézisééről jelentősegteljesen múlt időben beszél: „Egykor valóban létezett egy korszak, amelyben az állami és politikai fogalmának azonosítása értelmes volt. Mert a klaszikus európai államnak sikerült valami egészen valószínűtlen dolgot véghez vinnie: a saját belső világában békét teremtett, és az ellenségeséget mint jogi fogalmat kizárta. Sikerült kiküszöbölnie a magánháború formájában megvalósított önbíráskodást, a középkori jog intézményét, véget vetett a 16. és 17. század vallásfelekezeti polgárháborúinak, amelyeket mindkét oldalon különösen igazságos háborúként folytattak, és területén belül nyugalmat, biztonságot és rendet teremtett.”²⁴ Schmitt a politikai modernség lényegét valóban a polgárháború és a belső politikai ellenségeség megszüntetésében látta. Egy 1948-ban született feljegyzésében kijelenti, hogy Hobbest tekinti az első modern gondolkodónak, mert nála jelenik meg először „az ellenállási jog ideológusai [...] elleni gyűlölet”.²⁵ Ez a kijelentés rávilágít arra, hogy a politikai közösség pacifikálásának és a polgárháború kiküszöbölésének van egy másik oldala is: az ellenállási jog eltörlése.

²³ Vö. Maschke 1997.

²⁴ Schmitt 2002, 8.

²⁵ Schmitt 1991, 167.

A modern állam genezisének legfontosabb mozzanata Schmitt szerint az ellenállási jog eltörlése volt. A modern állam gyakorlatilag egy polgárháború-ellenes gépezetként látott napvilágot.²⁶ Ha ugyanezt a kérdést pusztán az erőszak szempontjából nézzük, akkor elmondható, hogy a politikai modernség legfontosabb változásként az állami erőszak-monopólium kialakulását hozta magával. Max Weber kifejezetten ezzel definiálja a modern államot. Mint írja, „a modern állam olyan intézményes uralmi szervezet, amelynek a maga területén sikerült monopolizálnia a legitim fizikai erőszakot mint az uralom eszközét”.²⁷ Schmitt tökéletesen egyetért, bár számára nem az erőszak monopóliumáról, hanem a politikai döntés monopóliumáról van szó. A *politikai fogalmában* a modern államot „a politikai döntés monopóliumának a hordozójaként” jellemzi.²⁸ *Politikai teológia* című művében pedig a szuverenitásról fogalmaz hasonlóképpen, hangsúlyozva, hogy nem az erőszak-monopólium, hanem a politikai döntés monopóliuma jellemzi az állami szuverenitást. „Az állami szuverenitás – írja – valójában nem erőszak vagy kényszer-monopólium, hanem döntésmonopóliumként fogható fel”.²⁹

Schmitt decizionizmusa olyan szemüveg, amelyen át nézve az erőszak homályosan, a döntés viszont élesen látszik. Ez egész életművével kapcsolatban megállapítható. Központi fogalma, a döntés, magába foglalja, s ilyen módon el is fedí az erőszak mozzanatát a politikában. Amikor tehát Schmitt a politikai modernség válságát érzékelteti, és múlt időben fogalmaz a politikum és az államiság szintézisével kapcsolatban, akkor arról beszél, amit Weber megfogalmazásával élve az állami erőszak-monopólium válságának is nevezhetnénk. Schmitt tudatosan tartózkodik ettől a megfogalmazástól, mert számára nem az erőszak jelenti a probléma lényegét, legfeljebb tünetként értelmezhető.

²⁶ Schmitt 2018.

²⁷ Weber 1998, 162.

²⁸ Schmitt 2002, 8.

²⁹ Schmitt 1992, 5.

Diktatúra és erőszak

Schmitt munkásságában különleges helyet foglal el *A Führer oltalmazza a jogot* (1934) című állásfoglalása, melyben jogi érvekkel igazolja a „hosszú kések éjszakájaként” elhíresült politikai gyilkosságokat.³⁰ A cikk látszólag csekély elméleti jelentősége dacára az életmű egyik legismertebb szövegévé vált, minden bizonnyal azért, mert a nemzeti-szocialista rezsim elméleti igazolását példázza, illetve a politikai eszköz-zé formált jogelmélet mementőjeként önmagán túlmutató jelentőséggel bír. Persze nem elégedhetünk meg az ilyen erőltetetten jóhiszemű magyarázatokkal. Tudásszociológiai szempontból felületesség lenne, ha éppen Schmitt kapcsán hagynánk figyelmen kívül az emberi viszonyok politikai meghatározottságát. Vegyük hát komolyan ezt a szempontot, és mondjuk ki, hogy a szóban forgó írást a már említett szempontok mellett azért övezi kiemelt érdeklődés, mert fontos ütközkártya azok kezében, akik Schmitt gondolkodását nem annak jelentősége szerint, hanem a szerző immár közmondásos „veszélyessége” alapján kívánják megítélni.³¹ A jelen tanulmány nézőpontjából ez a sokat emlegetett cikk a legkevésbé sem „életrajzi” szempontból érdekes, hanem más jelentőséggel bír. Elvégre olyan szövegről beszélünk, amelyben Schmitt a politikai erőszak egy jól körülhatárolt, konkrét esetét kommentálja, illetve ennek kapcsán sajátos módon meghatározza az erőszak és a jog viszonyát.

Ha pusztán a cikk címéből és a történelmi összefüggésekből indulnánk ki, azt hihetnénk, hogy Schmitt a jogfenntartó erőszak szükségessége mellett érvel. Eszerint a *Führer* az erőszak eszközét azért veti latba, hogy egy belső ellenséggel – az SA vezetésével – szemben megvédje a jogrendszer integritását. Mivel egy törvénytelen puccs megakadályozásáról van szó, lépésével végső soron a jogállam védelmét látja el, az erőszak funkciója pedig kimerül a fennálló jogviszonyok védelmében. Ez az érvelés bizonyos szempontból kézenfekvő és alkalmas is

³⁰ Schmitt 1934.

³¹ A Schmitt-tel foglalkozó szakirodalomban mindmáig visszaköszön a „veszélyes” jelző (lásd például: Müller 2003). Figyelemre méltó, hogy egy olasz szerző a Schmitt-recepció e vonására már 1930-ban (!), tehát a nemzetszocialista hatalomátvétel előtt felhívta a figyelmet. Carlo Curcio szerint Schmitt jelentőségét az olasz tudományos életben azért nem veszik figyelembe, mert a szerzőt „veszélyes és bizarr” gondolkodóként ítélik meg. Lásd Curcio 1930, 481.

lehet a terror elméleti igazolására. Ám Schmitt érvelése itt nem áll meg, hiszen nem csupán azt állítja, hogy helyes erőszakot alkalmazni a jogrendszer védelmében, hanem ennél lényegesen tovább megy. Szavai szerint: „A Führer a legrettenetesebb visszaéléstől óvja meg a jogot, amikor a veszély pillanatában vezéri mivoltának erejénél fogva legfőbb bíróként közvetlenül *jogot teremt*.”³² Igaz, hogy e mondat első fele az erőszak jogfenntartó szerepére utal, fő állítása mégis az, hogy a főhatalom teremti a jogot. Az erőszak itt nem védelmez, hanem teremt.³³

A támadóháború kérdése

Az erőszak a legmagasabb kollektív fokon, a második világháború kapcsán is foglalkoztatta Schmittet, de ezzel kapcsolatos gondolatait nem valamely előadásából vagy tanulmányából, hanem egy általa nyújtott szakvéleményből ismerjük. Amikor ugyanis 1945 nyarán híre ment, hogy a szövetségesek adott esetben egyes német üzletemberek felelőségét is firtathatják a Német Birodalom háborús agressziójában, a nemzetiszocialista vezetéshez sok szálon kötődő német iparmágnás, Friedrich Flick felkérte Schmittet, hogy dolgozzon ki egy részletes szakmai állásfoglalást, amely tisztázza a háborús agresszióért viselt jogi felelőség kérdését. Flick végül nem kerülte el a jogi felelősségre vonást, Schmitt viszont 1945-ben kidolgozta a támadóháború nemzetközi jogi kriminalizálásáról szóló tanulmányát, amely 1959-ig publikálatlan maradt.³⁴ Schmitt páratlanul nagy jelentőséget tulajdonított szakvéleményének. Egy 1948-as feljegyzése szerint az életét is szívesen feláldozta volna, ha ezáltal lehetősége nyílt volna rá, hogy a nürnbergi perek folyamán publikálják a támadóháború kriminalizálásáról szóló tézisét.³⁵ Ez még akkor is kihangsúlyozza a szöveg különös jelentőségét, ha azt feltételezzük, hogy a szerző túlzott.

A szakmai állásfoglalás kezdetén Schmitt néhány általános megjegyzést tesz a háborús bűncselekményekkel kapcsolatban. Többek között

³² Schmitt 2002, 228. (Kiemelés – C.Á.)

³³ A jogfenntartó és jogteremtő erőszak különbségéhez: Benjamin 1980.

³⁴ A szakvélemény keletkezésének körülményeiről lásd Quaritsch 1994, 125–247.

³⁵ Schmitt 1991, 167.

azt, hogy a háborús bűn fogalma előfeltételezi a háború önmagában megengedett és legális voltát.³⁶ A háború szabályok közé van szorítva, s e szabályok megsértésének bizonyos eseteit szokás háborús bűncselekménynek nevezni. A második világháború kapcsán olyan háborús bűncselekményekről is beszélhetünk, amelyek jellegüknél fogva szétfeszítik a korábbi jogfelfogás definíciós kereteit: előre eltervezett gyilkosságok, embertelen kegyetlenség, amelynek áldozatai védtelen emberek.³⁷ Maga a háborús agresszió azonban Schmitt szerint 1939-ben nem jelentette a nemzetközi jog megsértését. Korábban – érvel Schmitt – elismerték egy szuverén állam jogát arra, hogy háborút indítson (*jus ad bellum*) – nem különböztették meg a honvédő háborút és a támadó háborút. A támadó háború nemzetközi jogi kriminalizálása a második világháborúhoz kötődik. A támadó háború indítását mindeddig sem a nemzetközi, sem a büntetőjog alapján nem tekintették bűncselekménynek. A *nullum crimen sine lege* elve és visszamenőleges hatályú jogalkotás, illetve jogalkalmazás tilalma alapján a második világháború megindításáért sem lehetne büntetőjogi felelősségre vonni senkit.³⁸ Schmitt érvek egész sorát hozza fel. Emlékeztet rá, hogy éppen a nácik visszamenőleges hatályú intézkedései váltottak ki nemzetközi felháborodást. Felidézi, hogy az első világháborút követően – bár a versailles-i szerződés egyértelműen kimondta II. Vilmos császár „bűnösségét” –, az antanthatalmak végül tartózkodtak attól, hogy a végsőkig vigyék az uralkodó büntetőjogi felelősségre vonását. Hollandia nem adta ki a császárt, és a kiadatására néhány év múltán már nem mutatkozott igény, az Egyesült Államok pedig a németekkel kötött különbéke-megállapodás során nem említette a császár büntetőjogi felelősségét. A versailles-i szerződést megelőzően a nemzetközi jog nem ismert olyan gyakorlatot, melynek keretében az egyik állam a másik fölött mondott ítéletet.³⁹ Schmitt arra alapozza érvelését, hogy a támadóháború kriminalizálására tett korábbi kísérletek nem bizonyultak sikeresnek és nem öltöttek hatékony formát a nemzetközi jog alkalmazásában. Ez alapján tehát a második világháborúval kapcsolatban is érvényes marad a *nullum*

³⁶ Schmitt 1994, 15.

³⁷ Uo. 16.

³⁸ Uo. 18–19.

³⁹ Uo. 24–25, 31.

crimen sine lege elve és a német támadás önmagában nem tekinthető bűncselekménynek.⁴⁰

Mint látjuk, Schmitt a *támadás* tényállásáról beszél, vagy még pontosabban: a támadó háború indításáról, és ezt a nemzetközi jog, illetve az állami szuverenitás szempontjából elemzi. Leszögezi, hogy a támadóháború indításában nem egyes személyek lehetnek vétkesek, hanem a szóban forgó bűncselekmény végrehajtója csakis egy állam lehet – mint a nemzetközi jog alanya.⁴¹ Párhuzamként Schmitt azt hozza fel, hogy a hagyományos jogfelfogás szerint a kalózkodást sem az egyes kalózok hajtják végre, hanem a hajó egésze.⁴² Mi a helyzet azokkal, akik csupán a kalózok fogjaiként tartózkodnak a fedélzeten? Schmitt itt is emlékeztet arra, hogy a modern állam létrejöttében milyen kulcsfontosságú szerepet játszott az ellenállási jog eltörlése.⁴³ Akik a támadó háború kriminalizálása mellett kardoskodnak, azok a szerző szerint nem veszik figyelembe, hogy egy totalitárius rendszer esetében az ellenállás kötelezettsége a mártírium nemzetközi jogi köteletségét jelentené.⁴⁴ Továbbá jogi kötelezettséget csak olyan hatalom állapíthat meg, amelyik meg is védi az egyént: *protego ergo obligo*. Ha nincs olyan nemzetközi jogi instancia, amely erre képes lenne, akkor jogi köteleességről is értelmetlen beszélni (lelkiismereti köteleességről természetesen lehet).⁴⁵

Teremtés és megsemmisítés

Ismeretes, hogy Schmitt megközelítése szerint a viszály és annak keretében a barát és ellenség megkülönböztetése a „politikai” konstitutív tényezője. A barát és ellenség megkülönböztetése nem ontológiai kérdésként vetődik fel. Nincsenek eleve meghatározott vagy természettől adott barátok és ellenségek – az effajta viszonyokat a társadalmi élet dinamikáiban közreműködve mi magunk hozzuk létre és alakítjuk. Ha

⁴⁰ Uo. 58.

⁴¹ Uo. 60.

⁴² Uo. 63.

⁴³ Uo. 75.

⁴⁴ Uo. 78.

⁴⁵ Uo. 79.

nem bizonyos természeti adottságok és ontológiai tények határozzák meg, hogy ki barát és ki ellenség, hanem az ember döntésétől és helyzetétől függ, akkor azt mondhatjuk, hogy politikai szempontból minden ember egyszerre potenciális barát és potenciális ellenség. Mit tudhatunk erről a hollók? Nem sokat. A politikában azok gondolkodnak hollók módjára, akik képtelenek elviselni az emberi viszonyok változékony, összetett és dinamikus valóságát, ezért minden erejüket latba vetve esszencializálni akarják és végérvényesen egy meghatározott alanyhoz kapcsolnák az ellenség fogalmát. Emiatt gyakran félreértik Schmitt politikai gondolkodását és mindazt, amit a barát és ellenség megkülönböztetéséről írt. „Ha azt mondtam volna, hogy a zsidó az ellenség, a náci igazat adtak volna nekem. Ha a náciakra mondom, hogy ők az ellenség, mindenki más adott volna igazat. [...] Azok a legrosszabbak, akik az ellenségesség pusztá létét tagadják és ezen az alapon ellenségesek”.⁴⁶

Schmitt *A politikai fogalmában* éppen azt fejtegette, hogy a politikai viszonyokat a barát és ellenség megkülönböztetése határozza meg. A politikai mező szükségképpen plurális – súlypontjait tömörülések és szövetségek, tagoltságát pedig a konfliktusok határozzák meg. Ha az ellentétek nem nyilvánulhatnak meg, az azt jelenti, hogy a társadalom elveszítette politikai érzékenységét és semlegesítődött. Schmitt a barát és ellenség megkülönböztetését jelölte meg a *politikai* kritériumaként. E sajátosan *politikai* megkülönböztetés értelme, hogy megvilágítja a tömörülések, szövetségek, konfliktusok és pártharcok benső logikáját és ezeket a politikai jelenségeket végső egzisztenciális komolyságuk mércéjével írja le.

A politikai ellenségesség schmitti értelme a politikai mező örökös pluralitását feltételezi, tehát azt, hogy az ellenségtől való megszabadulás útján nem lehet megszabadulni az ellenségességtől. A megsemmisítő erőszak ebben az értelemben nem képes olyan világot teremteni, amelyben nincs többé „ellenség”. Az erőszak a szó legnyugtalanítóbb értelmében utópikus jelleget öltene, ha a politikát valaki egyszer s mindenkorra így akarná a „végéhez juttatni”. Schmitt *Glossarium* cím alatt összegyűjtött feljegyzései egyikében a következőképpen világítja meg ezzel kapcsolatos álláspontját: az ellenség megsemmisítése kísérlet, illetve igénybejelentés egy minden ellenségtől mentes új világ megte-

⁴⁶ Schmitt 1991, 4.

remtésére. Minden ezzel kapcsolatos elképzelés kívül esik a politikai fogalmán. „Aki meg akar semmisíteni, az nem az ellenségem, hanem a sátáni üldözőm. Arra a kérdésre, hogy hogyan viselkedjek vele szemben, már lehet nem politikai választ adni, erre csak teológiai válasz adható.”⁴⁷ Ezek a szavak mutatják meg a legnyilvánvalóbban, hogy miért nem az erőszak állt Schmitt elméletének középpontjában és miért a barát-ellenség megkülönböztetés értelmében vett döntés. Az erőszak nem minden formája domborítja ki és tartja fenn az emberi viszonyok politikai jellegét, ugyanakkor van az erőszaknak olyan formája is, amit Schmitt szellemében mindenképpen politikán túlinak kell tekintenünk: ilyen az ellenség megsemmisítését célzó erőszak is.

Összegzés

Mint láthattuk, Schmitt műveiben az erőszak nem központi téma, más gondolkodók elméletei kapcsán azonban több művében is előkerül. Nem fogalmazott meg elméletet az erőszakról, a szuverenitásról, a döntésről, a kivételes állapotról és a politikai fogalmáról szóló műveiben azonban olyan értelmezési keretet épít fel, amely nagymértékben hozzájárul a politikai erőszak jelenségének mélyebb megértéséhez. Schmitt diagnózist állít fel a politikum és az államiság modern szintézisének válságáról. Ezzel előrevetíti az állami erőszak-monopólium válságát is, amely az ő fogalmai szerint inkább azt jelenti, hogy a politikai döntés monopóliuma – a barát és ellenség megkülönböztetésének értelmében – ismét megindulhat a pluralizálódás felé. A politikai erőszak fogalmi kereteit Schmitt nem definiálja teljes egyértelműséggel, ugyanakkor két példát is láthattunk azzal kapcsolatban, hogy a kollektív erőszakcselekmények milyen formáitól vitatta el a politikai jelleget. Az egyik szemléletes példa Kohlhaas Mihály esete, amikor az ellenségesség egy sérelem jogi rendezésében oldódik fel. A másik példa a megsemmisítő erőszak, amelyet Schmitt a politikai ellenségesség felszámolásának radikális és utópikus formájaként ítél el. A támadóháború kérdése kapcsán azt is láthattuk, hogy Schmitt mit gondolt a kollektív erőszakról: kalózhajókhhoz hasonlítja az államokat, ugyanis a támadás történésegy-

⁴⁷ Uo. 190.

sége és a nemzetközi jog hagyományosabb felfogása alapján azt mondhatjuk, hogy a támadást az egész hajó hajtja végre. Ezek a nézetek elsősorban az állami szuverenitásra, a döntés monopóliumára és a politikai fogalmára vonatkoznak. Ugyanakkor hozzásegíthetnek az erőszakos konfliktusok árnyaltabb politikaelméleti megítéléséhez.

Irodalom

- Benjamin, Walter 1980: Az erőszak kritikájáról. In uő. *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*. Budapest, Magyar Helikon, 25–56.
- Benoist, Alain de 2003: *Carl Schmitt. Bibliographie seiner Schriften und Korrespondenzen*. Berlin, Akademie Verlag.
- Brunner, Otto 1990: *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Curcio, Carlo 1930: Tendenze nuove della dottrina tedesca: C. Schmitt. *Lo Stato*, 4, 480–484.
- Czopf, Áron 2023: Az államelmélet pokla. *Kommentár*, 3, 223–224.
- Kleist, Heinrich von 1975: *Kohlhaas Mihály*. Budapest, Magyar Helikon.
- Maschke, Günter 1997: Politik und Guerilla in der kubanischen Revolution. In uő. *Das bewaffnete Wort. Aufsätze aus den Jahren 1973–93*. Wien–Leipzig, Karolinger Verlag, 9–38.
- Müller, Jan-Werner 2003: *A Dangerous Mind: Carl Schmitt in Post-war European Thought*. New Haven – London, Yale University Press.
- Quaritsch, Helmut 2023: Nachwort. In Schmitt, Carl *Das internationalrechtliche Verbrechen des Angriffskrieges und der Grundsatz „Nullum crimen, nulla poena sine lege”*. Berlin, Duncker & Humblot, 125–247.
- Schmitt, Carl 1918: Die Buribunken. *Summa. Eine Vierteljahresschrift*, 4, 89–106.
- Schmitt, Carl 1934: Der Führer schützt das Recht. *Deutsche Juristen-Zeitung*, 15, 944–950.
- Schmitt, Carl 1991: *Glossarium. Aufzeichnungen der Jahre 1947–1951*. Berlin, Duncker & Humblot.
- Schmitt, Carl 1992: *Politikai teológia*. Budapest, ELTE ÁJK.
- Schmitt, Carl 2002: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris–Pallas–Attraktor.
- Schmitt, Carl 2009: Donoso Cortés in gesamteuropäischer Interpretation. Vier Aufsätze. Berlin, Duncker & Humblot.
- Schmitt, Carl 2017: *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*. Berlin, Duncker & Humblot.
- Schmitt, Carl 2018: *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes. Sinn und Fehlschlag eines politischen Symbols*. Stuttgart, Klett-Cotta.
- Schmitt, Carl 2023a: *Die Diktatur. Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*. Berlin, Duncker & Humblot.
- Schmitt, Carl 2023b: *Das internationalrechtliche Verbrechen des Angriffskrieges und der Grundsatz „Nullum crimen, nulla poena sine lege” [1945]*. Berlin, Duncker & Humblot.
- Weber, Max 1998: A politika mint hivatás [1919]. In uő. *Tanulmányok*. Budapest, Osiris, 156–209.